

Kiss József

irodalmi indulása

ÁCS GÁBOR

A *Zsidó dalok* (1868) Kiss József életében nem csupán az irodalmi indulás kezdetét jelentette, lévén ez első verseskötete – melyet a szolnoki Ehrlich Mózes „zsidó-congressusi képvisel -jelöltjének” támogatásával a „Deutsch-féle Könyv- és Kiadó-részv.-Társ.” jelentetett meg –, hanem összegzése vándoréveinek is, de azoknak a változásoknak úgyszintén, amelyek lehetővé tették, hogy a kiegyezés utáni Magyarországon zsidó–magyar származású költő népnemzeti programmal fellépessen. Ugyanakkor verseskötetének megjelenése nem csupán költői pályája, hanem életútja szempontjából is jelentős. Megváltozott élete, színtere éppúgy, mint azt kitöltő elfoglaltsága: a Deutsch Testvérek nyomdájára és kiadóvállalatára nem csupán verseskötetének megteremtője és megvalósítója, hanem onnantól kezdve váltakozó feladatokkal és munkakörökben (korrektor, szerkesztő, főszerkesztő, figyelemreméltó költő, regényíró háziszerező) első és legfontosabb foglalkoztatója. Életében visszatérő vagy megismétlődő, nagyobb ívű pályáját futotta be kicsiben a néhány (hét és fél) év folyamán, még úgy is, anélkül is, hogy később ismét korrektor vagy regényíró lett volna. Így e pályaismétlés hiányát nem tekintve azt mondhatjuk: e néhány év némely mozzanatában már megellegezte a majdani „költő király” országot vezénylő, modern irodalmi szerkesztői működését *A Hérmél*. A hírlapírással nemcsak hogy többször próbálkozott – sikertelenül –, hanem maga is szüntelenül egy lap (bár nem első sorban hírlap vagy napilap, hanem irodalmi újság) megindítását tervezgette. Ám ez csak sokára, a nyolcvanas évek végén valósulhatott meg. Addig maradt a lélekölő munka: hitközségi jegyző Temesvárott, biztosítási tisztviselő Budapesten, és legelőbb tárcaregényíró, ami önmagában is megszüli teljesítményszámba ment, önmegítélése és későbbi felfogása szerint hasztalanul.

A hírlapírás és -szerkesztés azonban nem vált megélhetési forrásává, mint irodalmi kortársainak többségénél (így Ágai Adolfnál és másoknál) és nemzedékek számára még sokáig azután sem, viszont irodalmi tevékenységéből sem tudott (bár próbált) megélni, mint Petőfi vagy Krúdy. Könnyen azt is mondhatnánk, hogy azoknak volt igazuk, akik tőle alkatilag képtelennek tartották, mint például barátjának, Max Nordaunak,¹ aki talán eltúlzott módon ítélte saját fényes karrierjéből kiindulva:

„Hogy ön nem született hírlapírónak, azt én már régen tudtam, hogy hírlapírói tevékenységét még a legnagyobb önmegtágadás árán sem tudja megszokni, erről most értesülök... Azt hiszem, legjobb lenne, ha könyvelést tanulna. Egy értelmes fej egy félóra alatt felfogja. Folyamodjon egy kereskedelmi könyvelői vagy levelezői állásra... Ön Isten kegyelméből költ és nincsen szüksége Gyulai szabadalmára. El kell jönnie a napnak, amikor egész Magyarország be fogja ezt látni.”²

Kiss József hírlapírói, lapszerkesztői rátermettsége, alkalmassága mellett szól azonban az is, hogy ekkorra már túl van *Képes Világ*beli korszakán, minden megfélemlen bizonyította szerkesztői, valamint sokszínű cikkírói rátermettségét, hiszen maga is említi, hogy szerkesztői

munkájára a *Budapesti Szemlé*-ben dicséremódon figyelt fel Gyulai Pál is. (Ellenben Gyulai igen mérsékelt nyilatkozott első nagy költői sikerét, *Simon Judit* című balladájának a Kisfaludy Társaságbeli felolvasását követően.) Amint azt is lehet mondani, hogy kortársai nem tudtak kellő módon eligazodni népnemzeti zsidó indulása útvesztőiben, és csak balladaköltészete, azaz *Simon Judit* című költeménye hozta meg számára azt, hogy az értékelhetőség, s tőle ezzel egy időben azonnal a siker, üdvözlő szerint éppenséggel a balladaköltészet kiteljesítje³ (vagy bírálói szerint az Arany-epigonosság) szintjére eljusson. Irodalmi indulását befolyásolta vagy beárnyékolta a *Budapesti rejtelmek* című regénye is, amely a maga nemében magas irodalmi értékű alkotás, ám ponyvaregénynek indult, és aztán a folytatásos (füzetes) tárcaregény cselekményébe félreérthető módon beleszővődött az arisztokrácia korabeli botránykrónikájából is néhány epizód, politikai beállítottsága pedig a radikális függetlenségi és népies szereplők bevonásával sem tudta „arisztokrataellenességét” kiegyensúlyozni vagy a szalonképesség határain belül tartani a regényt. Hogy ennek milyen szerepe volt később Toldy István *Nemzeti Hírlapjától* történt távozásában, ahol 1874–1875-ben „újdondászként” tevékenykedett, azt még további életrajzi feltárásoknak kell majd eldönteniük. De hasonlóan

1 Max Nordau (valójában Südfeld, 1849, Pest – 1923, Párizs): író, újságíró, orvos, szionista, már 18 évesen a Falk Miksa-féle szerkesztése alatt álló legtekintélyesebb pesti német nyelvű napilap, a *Pester Lloyd* munkatársa volt. Ebben az időben a lap a még német ajkú zsidóság körében igen népszerű volt. Kiss József a következő kisér szöveggel kérte le a cikket az Évkönyv szerkesztése idején: „Őn is küldhetne valamit; lefordítanám. Az ön nevét a *Pester Lloyd* után az összes zsidóság ismeri és nekem sokat használna vele.” Ld. Kiss József levelei Nordau Miksához, Budapest 1875. június 29.

Közreadja: Scheiber Sándor – Zsoldos Jenő: Ó, mért oly későn. Budapest, 1972. 52. old.

2 Max Nordau levelet idézi Dr. Zsoldos Jenő: Korai fejezetek Kiss József életéből I. In: Scheiber Sándor (szerk.): MIOK Évkönyv 1971–72. 1972. 92. old. A levelet közli: „Gács Teri: Max Nordau levele Kiss Józsefhez. Dijon 1875. április 4. A levél szövege: fordítás németből I. Új Kelet. [Tel-Aviv] 1958. december 29.” Uo. 51. jegyzet.

3 Vele együtt a sorban vagy tőle követően ez a szerep Tolnai Lajosnak jutott.

ehhez az éppen csak emancipálódott, „vallásújító” (neológ) és asszimilálódó zsidóság – kulturális azonosulása és judaisztikai akkulturációja kezdetén kialakult hozzáállását szem el tt tartva, ami miatt aztán Kiss József költ i pályájának vége felé közeledvén „kegyvesztett” is lett a közönség körében – a maga hivatalos politikai irányzatának félreértéseképpen ugyancsak nem tudott elszámolni Kiss József radikális népnemzeti fellépésével. Ezt er sítette, hogy bár megkapta a megbízatást a *Zsidó Évkönyv*⁴ (1875) szerkesztésére, ez nem vált rendszeres gyakorlatá. Az utókor kritikájában a *Zsidó Évkönyv* ére nyei között említi annak sokszín ségét és többek között a magyarosodás élharcosának, Löw Lipót szegedi rabbinak,⁵ Aranyszájú Löwnek a szerepeltetését, ám az akkori hivatalos irányzat ezt hibájául róhatta fel. (Löw Lipótot nem választották meg els pesti f rabbinak az újonnan épült Dohány utcai neológ zsinagógába, de fiát, Löw Immanuelt, a Biblia növényvilágának „megfejt - jét”,⁶ az Európa-szerte ismert neves tudóst, s kés bb az utolsó zsidó fels házi képvisel t sem.⁷) Kiss József költészete kés bb az *Ünnepnapok* cím versciklusával szenvedte el kritikuss mell zését.⁸ Bánóczy József is csak a költ halálos ágyánál „kért feloldozást és megkövetést a hitközség számára az ellene elkövetett vétke-

kért”.⁹ (Bár az *Ünnepnapok* cím versciklus eredetileg templomi imakönyvi használatra szánt énekeit teológiai szempontból értékelt bizottságnak Bánóczy József mellett Kohn Sámuel és Goldziher Ignác is a tagja volt, ám Goldziherrel Kiss József élete végéig meleg barátságot ápolt, és levelei szerint megrendelt költeményei elutasításáért mindig Wahrman Mór hitközségi elnökre haragudott.)

Kiss József pályafutása tehát a Deutsch Testvérek Nyomda- és Kiadóvállalatnál korrektori munkával kezd dött, amire a költ elmondása nyomán így emlékeznek vissza:

„Alig foglalta el Kiss korrektori állását, mikor Komócsy József állásának fontosságára figyelmeztette, ígérvén, hogyha a korrektúrában csak egyetlen hiba is lesz, azonnal elcsapja. Kiss tudomásul vette a szerkeszt i intelmet, s épp dolgozhoz akart látni, mikor Komócsy neve után érdekl dött. Hallván pedig, hogy a *Zsidó dalok* szerz je, elfeledte a hivatalos szigorúságot, s szinte örömmel üdvözölte a »kollégát«.”¹⁰

Kiss a *Képes Világ*ba folyamatosan ír, majd 1871 januárjában¹¹ átveszi a szerkesztést Vértesi Arnoldtól, és ett l kezdve egészen a lap 1873-as megsz néséig¹² annak f szerkeszt je marad. Ér-

4 Zsidó Évkönyv. (Szerk.: Szentesi Rudolf [Kiss József]). Budapest, 1875.

5 Kiss József Löw Lipót emlékezete cím verséb l megtudjuk azt is, hogy a rabbi 1848-as tábori lelkesíi szolgálata miatt a szabadságharc bukása után börtönben is raboskodott.

6 Immanuel Löw: Die Flora der Juden, I–IV. 1924–1934.

7 Err l b vebben ld. Nathaniel Katzburg: Beszélgetések Scheiber Sándorral és Fejt Ferencsel. Budapest, 2000. 13–15. old.

8 Err l részletesebben ld. Zsoldos Jen : Kiss József és „Jehova ajtonállói”. In: Új Élet naptár 1959.

Budapest, 1959. 222–240. old., valamint Ács Gábor recenzióját: Kiss József Összegy jtött versei. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 2002. 5–6. sz. 717–720. old.

9 Ld. Egyenl ség, 1922. januári emlékszám. 5. old.

10 Kóbor Tamás közlése Glatz Károly el adásában: Glatz Károly: Kiss József. Budapest, 1904. 35. old. Glatz még ugyanott hozzászói: „Hogy karon fogta Kisst, s a salónjába víve azonnal felolvasta neki vagy száz versét, az csak Kóbor tréfás megjegyzése.”

11 A lap 1871–72-ben az utolsó oldalon hatalmas bet kkel hirdette a Zsidó dalokat.

12 1873. szeptember 15-én a 33. számban bejelentik a

dekesség, hogy ugyanabban az épületben – igaz, csak egy évig – szerkeszti a *Pester Lloyd* hetilapját, az *Ungarische Illustrierte Zeitung*ot Max Nordau, amelyben Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa versei mellett megjelennek fordításban Kiss József költeményei is.¹³ Barátságukra jellemző, hogy bár Max Nordau nem tekinthető termékeny költőnek, Kiss József a *Képes Világ* 1872-es évfolyamában közölte a verset Udvardy Géza fordításában.¹⁴ A lap megszűnése után, új házasként¹⁵ egyelőre csak Budakesziig távozva Pestre, a Deutsch Testvérek Nyomda- és Kiadóvállalat tárcaregény-írója. A *Budapesti rejtelmek* mellett születik meg *Jokli* című elbeszélése, amely ígéretes prózaírói tehetségről árulkodik. A regénynek azonban nincsen folytatása.

A *Zsidó dalok* jelentősége nem csupán abban táruul elénk, hogy csaknem minden későbbi sikeres

m faja (a verses epika, a népnemzeti költészet kifejezőkészlete, dalai, de városi-filozofikus költészetének csírái, a hagyomány és a modernitás e korban egymással folytatott keserves küzködésének élménye) megtalálható benne, hanem abban is, hogy e kis kötet a maga mindössze kilenc versével annyira sikeres, hogy becsénél fogva megélhetése is biztosítva látszik, sőt a zsidó kongresszusra írt programversei összefoglalják a szabadságharc közös élménye nyomán fakadó társadalmi konszenzust is, amely a zsidóság számára azonosulásra készítet, a befogadó nemzet részéül pedig az emancipációban és a vallásos recepcióban kifejeződő folyamatot és magatartást alakítja ki. A kiegyezés utáni korszakban az egyetlen magyar

lap megszűnését: Kiss József „visszalép” a lap szerkesztésétől az „októberi új évnegyeddellel” kezdődő változások miatt.

- 13 Zsoldos Jenő ugyan értetlenül jegyzi meg: „Feltűnik, hogy Kiss József-vers átültetésével nem találkozunk az [Ungarische Illustrierte Zeitung] évfolyam[á]ban.” Ld. Dr. Zsoldos Jenő: Korai fejezetek Kiss József életéből. In: Scheiber Sándor (szerk.): MIOK Évkönyv 1971–72. 1972. 85. old. Ugyanakkor Ujvári Hedvig tanulmányában részletesebben is felsorolja azokat a Kiss József-verseket, amelyek Max (Miksa) Falk fordításában napvilágot láttak a *Pester Lloyd* heti mellékletében: Egy szó miatt, Söhaj, Dalok az utcáról (ezt a verset a költő később a Regény ciklusba Szerelemvágy címmel sorolta be, meghagyva a Dalok az utcáról címet egy másik ciklus címének) Zsidó dalok. Az utóbbit a lap általában a Kiss-versfordítások címének választja, bizonytalanságot utalva első kötetére, bár a versek későbbiek és a *Képes Világ*ban jelentek meg: „Ungarn im Spiegel deutscher Dichtung, Petőfi und Nachvogel, Jüdische Lieder (»Zsidó dalok«), Aus dem Ungarischen des Josef Kiss.” A lapban a Zsoldos említett költők mellett Ujvári Gyulai Pál és Eötvös versfordításokra is utal. A heti melléklet

olyan szerzők közreműködésével jelent meg mint Silberstein Adolf, Dux Adolf, Ágai Adolf, Sturm Albert, Schnitzer Ignác, akikkel Kiss József a későbbiekben is baráti kapcsolatot ápolt, és szinte a szemük előtt játszódtott le Kiss József szerkesztői és költői indulása, ami a későbbiekben biztos társadalmi színteret jelentett a számára. Vö. Ujvári Hedvig: Ein Beiblatt des Pester Lloyd: die Ungarische Illustrierte Zeitung. In: Magyar Könyvszemle, 2005. 1. sz. 80–91. old.

- 14 A vers *Leczkezés* címen jelenik meg, feltüntetve, hogy „Nordau Miksa költeménye”, s egy kis lánykáról mesél, aki bácsikája látogatásakor szégyenlően elfogódottságot mutat. Megfeddik, hogy nem tud illendően viselkedni, mire könnyek közt elismerve butaságát megkérdezi: „Majd megszólal a drága gyermek: / »S vajjon szeretni sem tudok...«” utalva arra, hogy „a szeretet tudományához” csupán szív kell, nem pedig ismeretek. In: *Képes Világ*, 1872. 387. old.
- 15 *Megházasodott*: 1873. május 13. A dátum sok helyen téves közlésen alapul. Ld. Buda-neológ hitközségi házassági anyakönyv (Heiratregister 1823–1885). Izraelita anyakönyvek, Magyar Országos Levéltár, A 3580 tekercs, 1873. 101. old.

zsidó költő, akinek költészetén következetesen keresztülível ez a gondolatrendszer.¹⁶

Költői indulása a *Zsidó dalokkal* megtörténik, első felfedeztetése pedig a *Simon Judit* révén 1875-ben, ám röviddel azután hat évre a mindennapi robotba merül, amide a kor felfogása szerint tiszteletreméltó hitközségi jegyzői hivatalt vállalt Temesváron.¹⁷ Az *Egyenlőség* megindulásánál Pesten találjuk, de irodalmi lapalapítási kísérlete a tisztaeszlári vérvád kavarta politikai hullámverés miatt megbukik, s a *Hét* című irodalmi lapját majd csak néhány évvel később tudja megalapítani. E rövid időszakban azonban kialakul csaknem egész költészetére jellemző allegória- és motívumkészlete. Ezzel foglalkozik tanulmányunk első része, majd ezt követően – ha csupán szövegesen is – betekintünk a *Képes Világnál* végzett lapszerkesztői tevékenységébe. Azért szövegesen, mert ez a rövid időszak, amikor teljesen egymaga szerkesztette a lapot, nem csekély mennyiségű filológiai problémát rejteget, s ezeknek csak töredékére térhetünk itt ki.

Lapszerkesztői tevékenysége költői és ismeretanyaga számára hatalmas gazdagodási lehetőséget kínált. Több éven keresztül maga írt a lapban apró, töltelék jellegű cikkeket a legkülönfélébb témákban, amelyek megkívánták az (első sorban külföldi) sajtó rendszeres olvasását. Az „eredeti munkák” közlése révén pedig kapcsolatba került kora irodalmi életével, és a beküldött művek értékelésével kialakíthatta pontos és szilárd kritikai elveit, melyeket nem csupán a maga költészetében igyekezett kamatoztatni, hanem ezek juthattak érvény-

re később annak az irodalmi lapnak, a *Héme* szerkesztésében is, amelyet a kiegyezés utáni korszakban a legszínvonalasabbak között tartottak számon, és amelyről évekkel később Kosztolányi – egyik hűség bemaatva –, így írt a *Pacsirtában* (1924):

„[I]jas] A pincér kezébe kikapta Kiss József frissen érkezett hetilapját, a *Hétet*, lapozgatta el előre és vissza, vissza és előre, keresve, megjelent-e verse, melyet már hónapokkal ezelőtt beküldött, és hónapok óta hiába keresett. Irodalmi csalódását átjátszotta bizonyos általános, mélyen lakozó, századvégi mélabúra, és ezzel a kifejezéssel pillantott ki az utcára is [...]”¹⁸

I.

Kiss József költészetének egy rövid korszakában, 1871-től és 1875-ig között született verseiben gyakran találkozunk a hullámzó kedélyállapot, a kétségek („Ne higgyétek, hogy félek tőn az éjt, / Ó de a napot – azt úgy szeretem! / Kivettem részembe ven a sötétbe / És sugár csak alig jutott nekem!”), az önelégületlenség, a beteljesülés eltitelt halálfélelem kényszerképzetének megszólalásával. Betegsége idején már-már egyenesen a világból való távozásra gondol: „S t egész életem nem is volt egyéb tőn: / Egy nagy készülődés – és semmi több! / És ismeretlen partok délibábján / Most hamarabb mint hittem kikötök”, mintha magára az elmúlásra kellene készülődni: „Thalatta!

16 E kötet verseinek némelyikével kapcsolatban foglalkozik Ács Gábor: *Nemzetfelfogás és magyarságkép Kiss József költészetében*. In: Bényei Péter – Gönczy Mónika (szerk.): *Nemzet – identitás – irodalom. A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban*. Debrecen, 2005.

17 Többek között Goldziher Ignác megélhetését is a pesti hitközségi titkári állás biztosította, s t Arany Jánosnak is az akadémiai titkári állás jelentette megnyugodtabb pesti napjait.

18 Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. Budapest, 1995. 101. old.

Légy üdvöz, kietlen semmi! / Hullámid moraja már fülembé csap. / Nem az bánt engem, hogy menni kell, menni – / Az fáj csak, hogy a dalom is csonkán marad.”¹⁹ Ez a kikötés tehát nem a révbe érkezést jelenti – hiszen versei nélkül érkezik –, hanem az elmúlást, ám a dalok féltése, az élethez f z kötelék, a hírnév álma a hajtóer , minek célja az elérend költ i dics ség: „O dobja félre, dobja sarokba / Azt a tollat, azokat a rímeket! / temesse fejét ölel karomba, / S kacagjon a hírnév álmai felett.”²⁰ Komlós Aladár ezzel kapcsolatban leszögezi: „Minden m vészben él a dics ség vágya, de nem mindegyiknél válik az élet tengelyévé, mint Kiss Józsefnél.”²¹ E dics ség jelentése azonban a költ nél új vonásokkal gyarapodik, és csaknem annyira elvont, illetve fenséges, mint mondjuk magának a nemzetnek a dics sége; a lírai én úgy ölti magára a dics ségvágyat, mint az eposzi h s a maga teremtette és erkölcsi törvény-

ként ható világ törvényeit. S hogy ez ugyancsak egy metaforikus alakzat, akárcsak az álom, ahhoz semmi kétség nem fér:²² „Azt mondom a dics ségre: álom, / Mely egy hosszú étellel fölér, / S míg karjával a szerelem átfon / Még rajongok a barátokért.” Az álom mint költ i kifejezés, amelynek használatával a költ a modernitás képvisel jének tekinthet , nem egyszer en b -vös szó,²³ és különféle alkalmakkor többféle olvasata lehetséges. Az el bbi valóságos költ i stratégia, és a dics séggel együtt az álom is olykor magával a költészettel azonosul. Ilyenkor a metaforikus alakzat visszfényébe kerül természet sem az érzéseket kialakító környezet csupán, hanem bels , költ i táj az érzések kifejezésére, amivel a küls , objektíválódott dics ség bármikor szembeállítható: „Ragyog, ragyog a dics ség útja / S nincs csalfaság sehol idele... / Mintha az sz lombohvasztó ujjja / Át se futott volna lel-

19 Betegen. In: Kiss József Költményei 1868–1881. A Pet fi-Társaság kiadványa. Második b vitett kiadás. Budapest, 1882. 186–187. old. A továbbiakban KJK és oldalszám.

20 Téli Estén. In: KJK, 10. old.

21 Komlós Aladár: Kiss József emlékezete, vagy: a zsidó költ és a dics ség. In: U : Magyar–zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig. Budapest, 1997 (= IMIT Évkönyv, 1932). 189. old. „Lírájának több mint a fele a dics séghez való viszonyáról szól, amint erre a szerelem, a betegség állapotában, a halál, Isten, magyarság, zsidóság szemlélete közben ráeszmél, a dics ség fogalma a szilárd koordináta-rendszer, amellyel az élet minden dolgát leméri.” Uo.

22 Gy jteményes kötetének mottójával Az ember tragédiájának kiragadott részletét választja: „Az aggastyán. / Már megint / Úgy elmerültél álomképeidben, / Hogy a rád bízott marha kárba ment. / Hogy ébren légy, borsón fogsz térdepelni. / Plátó (visszalépve). / Még a borsón is szépet álmodom”. In: Kiss József Költményei. Budapest, 1876. 3. old. Továbbiakban: Kiss 1876 és oldalszám. Bár az álom alakzata sokkal inkább

22 képviseli azt a retorikai szerkezetet, mely a tragédia színenkénti teremtett világa és a valóság közti viszonyában rejlik, a mottó, ha nem is értelmez szereppel, de mindenképpen arra utal, hogy a költeményekben másképpen kell az álom kifejezésre tekinteni. Rubinyi ennek egyéb értelmezését adja: „Els reprezentáns versgy jteményének mottója, az ábrázoló Plátónak megbüntetése Az ember tragédiájában, az üldözöttség és elnyomottság érzetét hirdeti. Borsóra térdepeltette sorsa t is, de elmondhatja magáról, hogy »Még a borsón is szépet álmodom.« E sajátosság, és a magyar költészetben új motívumnak lélektani fölfejtése nem érdektelen föladat.” In: Rubinyi Mózes: Kiss József élete és munkássága. Budapest, 1926. 87–88. old.

23 „A Nyugat-nemzedék lírájának azonban Kiss József az úttör je nálunk. S itt rá kell mutatnom, hogy az irodalomtörténeti közfelfogás tévesen másoknak tulajdonítja ezt az els séget: Reviczkynek és Komjáthynak, akik Kiss József után léptek fel...” (Kiemelés Komlós Aladártól.) „Van egy szava, melyet úgy használ, mint valami b vös szót. Egy-egy szó némely költ nél rejtett jelentések párjával telik meg.” Komlós: i. m. 198. old.

kemen. ²⁴ Így válik a dicsőség metaforikus szerkezete révén egy elérhetetlen magasságokban álló független létezővé, amely csak elérése révén szubjektíválható, míg maga a valóság és a természet objektivitását veszítve a lélek belső rezdülésének kifejezősége. Az elbűbésben érintett felcserélési látásmód, amely az egész világra kiterjeszti a költészet érvényét, az élet minden jelenségét a retorikai alakzatok viszonyaként és mozgásaként értelmezi. Így ennek révén akár szerelme vagy házassága is a textuális világban egyszerre csak a tornyosuló erőként fellép retorikai viszonyok függvényévé válik. Ilyenek a házassága elején született *Regény*-ciklusának darabjai, valamint a közülük a sorból éppen a metaforikus sajátosságok miatt némiképpen kilógó *Ábránd* című verse. Maga a vers költői erejének visszafogottabb intenzitásánál fogva mintegy bevezeti a ciklus egységesebb ívet képviselő többi darabját, ám az utolsó két versszak révén már kilép az általuk felállított keretből. (A vers elszőr az utolsó két versszak nélkül a *Regény*-ciklus első darabjaként jelent meg, ²⁵ majd az utána következő kötetekben teljes terjedelmében, de már a cikluson kívül, a kötetben valahol másol. ²⁶) A vers a hagyományos olvasási stratégiákkal megközelíthetetlen. Hogy ez mennyire így van

(Rubinyi monográfiájában említést sem tesz a versről), arról leginkább Glatz Károly kifakadásából értesülhetünk, aki egyenesen beismeri a kérdésességet, majd kifejti esztétikai értelmezéseit, amelyek a verssel nem boldogulnak. ²⁷ Szerinte a verset, annak értelmezhetőségét a költő személye, életeményei teszik megközelíthetővé. Valójában az életrajzi indíttatások egy nem teljesen elérhetetlen filológiával nyomom követhető, de a vers felé ez a felfogás csak nehezen eredményre vezet olvasási stratégiát közvetítene. Mint később látni fogjuk, ha meg is fejtenék a költő életében felbukkanó múltbeli, költészetet zaklató han-

24 Régi dalt ver... In: KJK, 184–185.

25 Kiss 1876. A *Regény*-ciklus (1872–75) darabjai:

Ábránd, Egy pillanat, A nászbokréta, Téli estén, Magány, Nehéz órában, Egy sír.

26 KJK, 169–171. old. A *Regény*-ciklus (1872–1875) darabjai: Szerelmevágy, Egy pillanat, A nászbokréta, Téli estén, Magány, Nehéz órában, Egy sír.

27 „[...] épp úgy csak ideának tarthatnók az *Ábránd*ot. [D]e vonatkozásai elmosódtak, itt csak azt sejteti a költő, hogy múltja nyomását lelkéri l le nem hazudhatja, de hogy mi az, hogy az a dal, melybe a múltból egy borongós bús árnyék vegyülne, mely szárnyan kint és gyöleletet hord: miről szólana, azt

nem tudjuk, mint azt se, hogy miért szólott így a gyermekhez: »Ó gyölj te is mint a többiek!...« [V]alóban mindaddig tapogatózás, akár: kontárság marad Kiss lírájának a vizsgálása, míg maga a költő életét teljes részletességgel és szinteséggel valakinek el nem beszéli, vagy pedig az ígérletét, hogy memoirt ír, be nem váltja. A tördelt szomorú hangok – ahogyan maga lírai költeményeit nevezi, ezentúl is borús, homályos hangulatokkal hatnak; hangulattal, melynek indokát e kérdésünkben kell keresnünk: miért is nem tárta föl Kiss nyíltabban szívét, miért is hallgatta el a legszebb tragoediákat, melynek h se maga volt!”

gokat²⁸ és egyebeket, az nem sokra vezetne, hiszen jelenleg éppen azt próbáljuk megérteni, hogy egy ilyen vers meglelte milyen m vészi hátteret jelenthet a költ további életm vében.

A bevezet nyolc versszakban egy küls helyzet, egy kibontakozó válság, kedélyre települ lelki nyomorúság képi, bels tájat kialakító víziói a háttere a legszebb, zeng dalával megszólaló költészetnek, s a nyomasztó lelkiállapot fokozatos alászálló zuhanásában már a feledésre buzdít, de nem a megpróbáltatások jótékony, gyógyító aláértésére, mert az maga lehetetlen: „Melynek nyomását – bármint akarom, / A lelke m l le nem hazudhatom”, hanem éppenséggel az üdv és boldogság állapotának megszüntetésére buzdít: „Lányka a szerelmét, a költ dalát, / S a szív elfelejti maga-magát!” A lányka és a költ közti kapcsolat, a lánykától felé irányuló szerelem, míg a költ a maga költészetéhez való, felfelé, képzeletbeli tájak idillje felé irányuló viszonyulásával kettejüket így egyetlen szívnek érezve elfogadja ezt. A múltbeli hangok és a zeng dal között az el bbi a gy ztes, aminek beismerése egy kétség-

beesett, beletör désre szólító felkiáltásban tör el : „Ó gy lölj te is, mint a többiek!” Ez a rómeói „haljunk együtt”, a szerelmeseknek a halálban egyesít összefonódására való vágy azonban csak a képzelt lelki halálra vonatkozik. Miután így szólítja meg a lánykát: „Az én utam már lefelé vezet. / Bukót elhagyni emberi erény, / Miért csüggenél te az álmok emberén?”; a lelki halált a fizikai halál víziójával er sítheti, ahol az ilyen kedélyváltozások valóságos szakadékok, melyek minduntalan csupán egyfajta, elmúlás jelentés metaforába torkollanak, s azért éppen abba, mert a megszólított szerelmes, aki maga az eleven, életet való, nem tudja megállítani ezeket a zuhanásokat. A költ a műzsákat elengedi felesége kedvéért (*Téli estén*²⁹), de már attól fél (*Nehéz órában*³⁰), mi lesz, ha ez az ígézet elt nik, hiszen a múzsa már elment, talán nem is tér vissza. Láthatjuk ezt a kérdésre kapott válaszból is: „Tied az élet, a tavasz, a vágy! / Enyém az álom s az is cserbe` hágy. / Ma elvisz, hol a tavasz csókja hull, / S holnap tán már alszom álmatlanul!”³¹

28 A „hangot a múltból” könnyen rendelkezhetnénk az Egy ref. lelkész emlékezetéb l ismert gyermekkori gúny mellé, habár zsidó sértettségének a költ nem gyakran, mindössze két versében ad hangot: az Új Ahasvérben (1875), bár magát a motívumot többször használja, önálló versben mint alap gondolat itt jelentkezik Temesvárra költözése el tt, valamint Az ár ellen cím m vében (1882) a tisztaeszlári vérvád idején. E két eset egészen konkrét panaszja itt nem lelhet fel, és Glatz Károlyban 1906-ban, tanulmányának megírása idején fel sem merül e lehet ség, ami e korban természetes, de m vészi felfogásának is a következménye: „És a kicsi ember óriásit n tt egy pillanat alatt, megnövelte annak a percnek a harmóniája, mikor mindenki érezte, hogy a m vészetben nincs zsidó, nincs felekezet, csak m vészet és ember”, írja a Legendák a nagyapámról megjelenése kapcsán. Glatz Károly: Kiss Józsefr l. In: Népm velés, 1911. 6. sz. 327. old.

29 A költ t felesége buzdítja, hogy tör djön inkább vele, s a befejezésben a költ arról tudósít, hogy hitvese nem ígéz múzsája alkotókedvének: ... Mit van mit tennem? – Múzsám kerekét olda, És feleségem összevész velem: Múzsámmal majd csak holnap állok szóba, De n met még ma kiengesztelem. Téli Estén. In: KJK, 10. old.

30 Eseng , szelid pillantásod Megbontá álmod s eszemet: Tehetsz te róla, hogy másképpen Tán pillanatod sem lehet?... És egyre tart még az ígézet, De nyitja, ah már nem titok! Én istenem! mi lesz bel lünk, Ha e varázs majd tűnni fog!... Nehéz órában. In: KJK, 15. old.

31 Ábránd. In: KJK, 171. old.

Annak ellenére, hogy maguk a metafora képi alkotói, jelz i és tárgyszavai az élethez s a lét nagyszer , irányíthatatlan szenvedélyeihez köthet alakzatokból állnak (*élet, tavasz, vágy, álom, csók, holnap*), melyekb l az els három a szerelmes társ sajátja, lényegisége, tulajdona, így a körülvev világ teli van megtartó er vel, ám az ígék, amelyek mindenféle állapot bekövetkeztét és meghaladását jelenthetik, kifelé mutatnak ebb l az egymásra utaló és ható együttesb l (*elvisz, hull, alszom*), mondhatni azzal ellentétesek, általában a jelz k és az objektumok jelentése dekonstruálódik. Az egész metafora, mely magában textuálisan nem bezárt és létellenes, mégis egy olyan valóra mutat, olyan jelentést hordoz, mely egyelő re nem létezik (hiszen jöv idej), így láthatatlan, de mégis megadja a többféle olvasat lehet ségét. Az álmatlanság³² jelentése éber-ség, az éberen alvás valójában féléberséget jelent, amikor valaki szendereg és minduntalan felriad, de az álmatlanság leginkább azt jelenti, hogy valaki nem tud elaludni, vagyis az álom így is elke-rüli (a szemét), tehát nem álmodik, mondván: az étellel teli való visszatartja ett l, eltántorítja,

hogy igazán aludjon és ezáltal álmodjon. Az ál-mok embere számára tehát a valóság bármennyire szeretettel teli is, csupán csügg-béklyó, vagyis lefelé vezet út, így a költ i kedély lezuhan, átesik egy másik lehetséges jelenlébbe. Ugyanis aki alszik, az már nincs ébren. S ha valaki mélyen alszik, teheti álom nélkül is. Kiss József gyermekkorában hallott vallási magyarázatai szerint az alvás egy kicsit mindig olyan, mintha az ember meghalna, és az els imát reggel azért kell elmondani, mert a Teremt visszaadta az ébred lelket, amikor kinyitja a szemét. Az „alvó”, „alszik” azonban a végs nyug-helyén pihen ember tapintatos, kegyeletteljes körülírása is, amikor az sírhelyén fekszik, nem ébred fel és nem álmodik.³³ Mindenesetre ez a kett s olvasati lehet ség³⁴ lehetetlenné teszi, hogy a metafora láthatatlan, szemiológiai érte-lemben felfogott jelentéskomponense arra mutas-son, hogy a költ számára a *múza* távozása, az *álmok* hiánya átmeneti is lehessen (lehet, hogy a költészet talán nem is tér vissza, hiszen ha más-nap jön, megel zi egy éjszaka, az álmatlan alvás ki tudja mily hosszan húzódo id szaka). A költ

32 Álmatlan, mn. 1) aludni nem képes; álmatlan beteg; 2) alvás nélkül töltött; be sok álmatlan éjjelen virrasztottál velem (Csokonai) Innen: álmatlanul, álmatlanság. Ld. Ballagi Mór: A Magyar nyelv teljes szótára. Budapest, 1873. 29. old.

33 Álmatlan álom, bontsd ki fátylad / S borítsd reám mint szemfed t! Ld. Sójaj. In: Kiss József Összes költeményei. Budapest, 1922. 99. Old.
Nem borul el lelked túlvilági álma,
Mikor onnan felül ezt a fejfát látja?
Fejed alá tenni / Szent földet mint párnát,
S két kis cserepecskét / Szemre, hogy álmát
Göröngyök ne bántsák.
Ld. Közös fejfa. In: Kiss 1876. 99–100. old. Magán a teljes életm von kell végigkísérni a dics ség és álom metaforarendszerének kialakulását, melynek során akár a halál képes beszédéb l a költészetbe fordul

retorikailag e dichotómikus kiterjedés alakzat. Messzire vezetne annak tárgyalása, hogy ezek szerint a halott, „örök álmát alvó ember” számára maga az él k valósága a „túlvilági álom”.

34 De Man a grammatika és retorika közti különbség érzékeltetésére (Yeats: Among School Children) megjegyzi: „A grammatika lehet vé teszi számunkra a kérdés feltevését, de a mondat, melynek segítségével kérdezzük, esetleg tagadhatja magát a kérdés lehet ségét is.” De Man, Paul: Szemiológia és retorika. In: Bacsó Béla (szerk.): Szöveg és interpretáció. Budapest, 1991. 117. old. Az álomtalanul és álmatlanul alakok viszonya hasonlóképpen m kódik egy állapot leírására, melynek elképzelése, szörny valósággá vizionálása lehetséges, de maga a kifejezés, amellyel ábrázoljuk, a helyzet létrejöttének lehet ségét is tagadja.

számára, mivel költészetét nem erősíti, házassága nem nyújt semmit, romokban hever.

Annai azonban bizonyos, hogy házasságának korai szakaszát kedélyváltozások és borongós lelkiállapotok súlyosbították, amiről sokkal kifejezettebb formában olvashatunk az ebből az időből származó *Regény* versciklusának darabjaiban (*Egy pillanat, Magány, Nehéz órában*). Mintha még össze nem forrott lelkiségük, költészethez való eltérő viszonyuk beárnyékolná kettejük kapcsolatát.³⁵ E darabok hagyományos értelmezése, melyek nem a metaforák költői, retorikai szerepére vonatkoznak, a legtöbb esetben ezt sugallják,³⁶ még akkor is, ha tudjuk, hogy versben jelentkező világot a metaforák tropikus törvényei mozgatják, s a háttérben rejlő valóság ezzel ellentétes is lehet. Ugyanakkor a kialakult helyzetnek egészen prózai okai vannak, s erről az *Egy képeslap halálára* versében olvashatunk, mely a *Képes Világ* című hetilap megszűnéséről számol be, ahol Kiss József 1868-tól munkatárs, majd 1871-től a lap szerkesztője. A lap megszűnése azonban nem csupán a megélhetési gondok sú-

lyosbodását jelenti, bár erről is értesülhetünk verseiből, hanem közlési, megjelenési nehézségeket is. Más lapoknál, az ugyancsak az anyagi csúdfelé tántorgó *Deutsch Nyomda* tulajdonában lévő, Ágai Adolf szerkesztette *Magyarország és a Nagy Világ* kivételével alig, vagy szinte nem hozták a verseit.³⁷ Erről, s a visszautasítások keserű okairól a *Redaktor úr* felsorolásából értesül-

35 De mikor a gondolatnak szárnyán
Messze szállok – te nem jöhetsz velem,
S a csodákat, miket lelkem látott,
Tenéked hasztalan mesélgetem.

Mosolyodban nem lelek üdülést,
és szívem, lelkem olyan csüggeteg:
Tán a csillagokban volt megírva,
Hogy én örökké egyedül legyek!
Ld. *Magány*. In: KJK, 13. old.

36 Ilyen értelemben erre hívja fel a figyelmet Rubinyi Mózes: „Már a *Regény*-ciklus e darabjában [*Magány*] benne van az értetlenség kinyája: hányszor nem tud vele szállni a gondolatnak szárnyán s ezért mosolyában nem lel enyhülést, sivarjú jövő várója, örökké egyedül leszel. Ld. Rubinyi: i. m. 52. old. Ugyanerre jut Glatz Károly is: „De hogy életükben nincs összhang, azt a költő a magány órájában látja a legjobban [...] fáj, hogy egyedül marad, hogy

vége egy nehéz órában leszámoljon az ígérettel, mit hozzá fűzi.” Glatz: i. m. 149. old.

37 Ezt erősítheti: álnevet használt, hogy lehozzák versét, de ennek más oka is lehetett, mert ismert szerkesztő lévén ezzel nem akart befolyást gyakorolni. Ádám Géza [Kiss József]: *A nászbokréta*. In: *F városi Lapok*, 1873. július 30. 174. sz. 755. old. Az álnevet a költő maga oldja fel kötete jegyzetei között: „1. [sz. jegyzet] Először Ádám Géza álnév alatt jelent meg a »F városi Lapok«-ban.” Ld. Kiss 1876. 151. old. Több álnévben közölt verséről nem is tudunk. Ám álnevet máskor is használt, később, egészen más okokból: Szentesi Rudolf néven írja folytatásos ponyvának indított több mint ezer oldalas regényét, és a nem várt sikeren felbuzdulva így jelzi az utána általa szerkesztett Évkönyvet is. Később, regényét megtagadva, ehhez az álnévhez sem folyamodik. Ugyanakkor álnevet, kezdőbetűs aláírást használ a

hetünk.³⁸ Így nem túlzás, ha a *Képes Világ* megsz nése Kiss József számára a közléslehet - ségek elmaradását, talán a költészet beteljesülé - sének lehet ségét, megsz nését is jelenti. Az el - múlás gondolatával való viaskodásban valósággal a költészet halálát éli át, aminek érze - tét nem enyhítik ifjú hitvese iránti érzelmei, de ez megrendülésének vermébe még nem tudja beta - szítani. Ugyanakkor költ i öntudata átsegíti eze - ken a csüggedt helyzeteken: „De mégse nem!... Aludni még korán van, / Álomra hanyatló pillák, ti ne még!... / Előbb hadd lássák északfény pom - pában / Ragyogni lelkemnek mély költészetét.”; „Bódító virágból kötöm füzérem, / Munkába ve - szítek majd éjet-napot, / S rideg, szám zött ki - rálynál büszkébben / Odadobom nektek – Aztán meghalok.”³⁹ És mindehhez társulnak valóban az anyagi gondok: „Fare well, lapom! – Isten híré - vel! / A dics séggel jóllakám; / Ah, boldog, aki jól ebédel, / Lássunk mi is kenyér után.”, írja az *Egy képeslap halálára*⁴⁰ cím versében. Házasa - sága miatt ez valóban igazi csapássá válik, mert nem könnyelm sködhet, nem veheti nyakába a világot, mint korábban.⁴¹

Ebben a helyzetben anyagi okokból egy *sensational* regénysorozat megírása a házasság kötelékeinek érthet figyelembevételével egés - zen magától értet d nek t nik. A valóságban azonban ez a munka mellett, hogy kényszer ke -

nyérkereseti lehet ség volt, dics séget hozott a költ számára, és némileg élvezetes elfoglaltsá - got is jelentett. A robotszer munka, amelyr l *Regény*-ciklusából értesülhetünk, inkább a tiszta - virág élet újdondászi-hírszerkeszt i állásra vo - natkozik, amit Toldy István *Nemzeti Hírlapjánál* végzett 1875 tavaszán.⁴² A regényírói munkára inkább jellemz a költ öregkori versében, az *Öreg dalokban* tett utalás: „Dics ség után sohse bolondultam, / Össze-vissza csak kenyérré szo - rultam.”⁴³ Kiss Józsefet a regényírásba az egzisz - tenciális kényszer vitte bele. Ugyanakkor – mint keser leveléb l kiderül – úgy érzi, nem csupán költ i terveir l kell lemondania, hanem a benne kifejl dött költ i magatartás és érdekl dés már zavaró, elfojtásra ítéltetett, s kínzó velejáróiról,

Képes Világ egyes rovataiban közölt cikkeinek alírásaiban, egészen más, els sorban lapszerkeszt i megfontolásokból.

38 Redaktor úr. In: KJK, 153–155. old.

39 Dalaim. In: KJK, 182. old.

40 Egy képeslap halálára. In: KJK, 180. old.

41 Lemondtam fényes álmairól,
Melyek kísértek utamon
És szárnyat adtak lépteimnek –
Ezentúl már nem álmodom.

Fogadtam örök szegénységet

és unott munkát éj-napon,
Hazug mosolyt a borús arczra,
Mid n könnyekre szomjazom.

Egy pillanat. In: KJK, 5–6. old.

42 A házasság történetér l írt ciklusa, mely a kezdeti, válságos id szakban zárul (tudjuk, hogy K. J. házassága tovább tartott), a tartalomjegyzékben a *Regény* (1871–1875) rész alatt van feltüntetve, ebbe pedig az újdondászi munka id szaka még beletartozik.

43 Kiss József: *Öreg dalok*. In: U : Avar. Budapest é. n. [1917]. 44. old.

„gyöngeségeir” is.⁴⁴ S az anyagi kényszer, a fojtogató házasság, a költészetmentes, „álomtalanná” pusztuló életközeg, meglehetősen azért nem buktatják el több mint ezeröt-száz oldalra rúgó vállalkozását, mert úgy véli, talán megismételhet a sue-i „csoda”, a megíratlanul eladott regény, és a megjelenést követő mindent elsöprő, fergetes siker. Ha azonban figyelmesebben mélyebbre ásunk életművében, ennél meglepőbb hatásokkal is találkozhatunk, amikor nem a siker követte bukás, hanem meg sem született az ígéretes pálya – gondoljunk csak különös, félbehagyott regényírói pályájára⁴⁵ vagy akár nem folytatott, be nem fejezett tanulmányaira. Mint tudjuk, valamelyest megvalósultak számításai, de önitéletében mégsem lépi túl a munka közben kialakult véleményét.⁴⁶

II.

Kiss József szerkesztői tevékenységét a *Képes Világ* 1871–1873-as évfolyamaiban lehet nyomon követni. Az elírói felhívásokban kifejezett szándéka szerint irodalmi lapot kívánt m-

44 „Szerencse, hogy túl vagyok azon a koron, mikor mások elismerése és dicsérete után oly lázasan szomjúhozunk és hogy földhöz ragadt, gondteljes, hétköznapi küzdelmeim közt nem érek rá gondolni egyébre, csak hogy a mindennapi kenyeret verejtékes fáradtsággal magam és családom számára megszerezsem.

Az úgynevezett irodalommal nem igen jövök érintkezésbe; [...]

Hogy egészen közönyös nem maradhatok az iránt, amit rólam írnak, gyarló gyöngeség, amit azonban, remélem, egy-két év alatt szintén le fogok vetkezni.

Azt mondták, hogy céljaival nem az ember; eh bien! Nem jön ön nagyra, barátom, és ne tapasztalja soha, hogy hétköznapi misere mennyire el tud törpíteni.”

Ld. Kiss József levelei Gáspár Imréhez, Budapest 1874. március 7. Közreadja: Scheiber Sándor – Zsoldos Jenő: i. m. 35–36. old.

45 Varga S. Pál hívja fel arra a figyelmet, hogy az álom és álmvilág jelentésében a hasznos és haszontalan ellentétének egyik oldala is megjelenik, ahogy a kalász és a virág költői képen, mint későbbi

versében, későbbi kiadásainak mottójában olvashatjuk:

Az én mezőmön nem értek kalászok,
Az én aratásom egy marék virág,
Az én gyönyöröm az álomlátások,
Az én világom egy álomvilág

Ld. Tüzek. In: Kiss József összes költeményei.

Budapest, 1899. 288. old. Ugyanakkor az ebben a korszakában írt Egekbe néző költeményében, ahol a modern, rohanó és az ideált teremtő, régi világ ellentétét jeleníti meg, az álom nem szerepel, csak a dicsőség: „Gazdagság, dicsőség mind egyszerre megy – / küzd az ideál, győz az – egyszerre.” Uo. 80. old.

46 „A »Szentesi Rudolf« regényét én írtam és írom ugyan, de nyilván sosem [!] fogom a magaménak vallani. Szolgáljon mentégeműl az, hogy e roppant terhes munkát – mely jelenleg egyedüli keresetforrásomat képezi – csak nagy szükségből vállaltam magamra. Ez a könyv attentatum mentségi törekvéseim ellen [...]” Scheiber – Zsoldos: i. m. 37–38. old.

ködtetni.⁴⁷ Ez a célkit zése nem is változik, legfeljebb annyiban módosul, hogy milyen irodalmat milyen közönséghez kíván eljuttatni. Kezdetben a fiatal íróknak akar s r bben publikációs lehet séget adni, kés bb a lap – bizonyos tekintélyre is szert téve – ismertebb, „jobbán cseng ” nevekkal már általánosabb irányúvá tudna válni.⁴⁸ A megsz nésben és az el fizet k elpártolásában a Deutsch Nyomda helyzete és viszonyai ismer sen szerepet játszottak.⁴⁹

Szinte egyszemélyes lapjában csaknem minden m fajban és tárgykörben írt. A nevesíthet verseken, cikkeken és „beszélyeken” kívül számos olyan is található, amely alatt nincs aláírás, de m veinek ismeretében vagy más írásainak részleteib l azonosítható szerz sége, ugyanakkor akadnak olyanok is, amelyeket alkalmi munkatársai névtelenül bocsátottak rendelkezésére. Utóbbiak inkább a „színes hírek” rovatban fordulnak el nagyobb gyakorisággal, melyeket a kor szokása szerint más újságok és távírdák hírei-

b l „ollóztak össze”, amint arról „újdondász” korából származó költeményében maga is beszámol. E cikkek körében nem érdemes a szerz ség után kutatni. Nagy valószínűséggel állítható, hogy ezeket a munkálatokat is maga végezte el. Akadnak azonban olyan, újabb m vekr l beszámoló közlések is, amelyeket érdemes azonosítani, ha lehetséges.

Ilyen többek között az *Egy jelenet a „bolond [!] Istókból”*⁵⁰ című cikke, melyben így ír: „Arany »Bolond Istók«-ját értjük, e geniális töredéket, mely után első – névtelen megjelenések – a költő saját szavai szerint – »a varjú sem károgozott.«” Majd így foglalja össze véleményét:

„Jó Arany! ez a cs szkunyhó-jelenet, melyet lehet leg saját szavaiddal akarunk leírni, egész világot betöltendi hírneveddel s akik ismerik és magasztalják Shakespeare-t és Dantet, Göthet és Byront; kik elragadtatással szavalják a »lenni vagy nem lenni« kérdését, a »Mab királynét« s számtalan más; kik úton útfélen cizitálnak nyugat

47 „Féléve, hogy a »Képes Világ« szerkesztését átvettem. Azon biztosítékon kívül, melyet a nagy közönségnek a kiadók bennem helyezett bizalmára nyújtott, kik évek során megállapított nevet és nagy olvasókört kivított lapjuk szerkesztését reám, az irodalom egyik szerényebb munkására kívánták ruházni: én részemre l csak a lelkes buzgalom és igyekezet ígéretével léphettem a nagy közönség elé, mely tömegesen sietett el legezni bizalmát és pártfogásával fokozni buzgalmamat. [...] A »Képes Világ« nemcsak, hogy teljesen betöltötte azon hézagot, melyet irodalmunkban betölteni hivatva van, de a külföldi hasonlírtányú vállalatokkal is kiállja az összehasonlítást.” Ld. El fizetési felhívás. In: Képes Világ, 1871. XIII. füzet.

48 „[...] egyik fő törekvésünk: az ifjú irodalom jelesebb er it lapunk köré csoportosítani, ami nagy mértékben sikerült is.” Uo. Kés bb magabiztosabb, de „eladhatóbb” lapot szerkeszt: „Megállapított jövev lap, min a »Képes Világ« bátran lemondhat

az öndicséretes divatos szokásáról. A napról-napra növeked pártolás [...]”

49 „Mind n a szerkeszt ség a maga részér l azon leend, hogy eddig tanúsított buzgalmával a nagy közönség rokonszenvét továbbra is megtartsa; kiadóhivatalunk intézkedett, hogy a szétküldésben el fordult akadályok többé ne ismétl djenek.” Ld. El fizetési felhívás. In: Képes Világ, 1871. XIII. füzet. Valószínű, hogy a terjesztési nehézségek is hozzájárulhattak az olvasók kés bbi elpártolásához. De illúzióromboló lehetett az is, hogy el fizetési pótlásra is felhasználták: az 1872. 4. számban tudatja a kiadóvállalat, hogy „Vértesi Arnold lemond a »Regény-Ujság« kiadásáról, s az el fizet nek a »Képes Világot« küldik majd meg. / Akik nem akarják vagy a »Képes Világra« is el fizetnek, a következ k között választhatnak: M.o. és a Nagyvilág, Divat, Heti Krónika, Borsszem Jankó, Kis Lap. Képes Világ kiadóhivatala.”

50 Képes Világ, 1870. 33. szám. 528. old.

és kelet gyöngyeib I: azok ismernének, magasztalnának és idéznének téged is, te hatalmas szellemidéz ! s nem fekdüdnének könyveid – porosan százsámra, olvasatlanul eltemetve Ráth Mór könyves polczain [...].”

A cikk nincs aláírva, de számunkra fontos lehet, vajon Kiss József írta-e a sorokat, mivel a *Legendák a nagyapámról* záróénekeiben Mayer Litvákot összehozza a „sík fenyéren” Bolond Istókkal, és ezzel sokféle módon felülírja a jelentését, és új olvasatokat tesz lehetővé, amelyek sokkal átlényegültebb és fizikálisan nagy termete ellenére is szilfid alakot állítanak eléünk, reb Mayer Litvák’ személyében. Hogy a Bolond Istók-hagyomány mely változata (a népies, Pet fié vagy Aranyé, s vajon az első, avagy a második énekből⁵¹) hat a zárójelenet alakjára, abban az lehet a fontos, hogy vajon melyik figura befolyásolta Kiss József jó negyven évvel későbbi intertextusát. A *Don Quichotte és írója* című cikket elolvassva (mely K – s aláírással jelenik meg) bizonyos helyek gondolati párhuzama alapján egészen bizonyosan valószínűsíthető, hogy az első bbi is a *Képes Világ* költő-szerkesztőjének írása.⁵²

De ide vehet a *Bolygó Zsidó legendája*⁵³ című jelzés nélküli írása, ami azért is érdekes, mert több versének visszatérő motívuma (Ahasvérus – *Tovább! Tovább!*). Itt Carthaphilust említi mint selemet, majd „Sue Jen »Juif errant«-jára” és

„Mosen: *Ahasvérjének* dörgedelmes rytmusaira” hivatkozik, Beranger refrénjének említésével: „*Toujours, Toujours / Tourne is terre ou moi je cours, / Toujours, Toujours*”, hogy aztán eljusson Arany János *Az örök zsidó* című verséhez.

Hasonlóképpen ráismerhetünk Kiss József írásaira a *Tanulmányok Oberlaendert I* sorozatának darabjaiban. Az elsőben, *A könyvmolyban*⁵⁴ a saját kutyáitól megugatott Almási Balogh Sámuel serkei lelkész I, gyermekkora nagy gyámoltójáról ír, de szerzőségét elárulja irodalmi tájékozottsága is: Arany és Petőfi idézetei, Csokonai verseinek említése.

Olykor a cikk nem „K – s”, hanem egyéb aláírással jelenik meg. Az 1871-es évfolyamban ilyen a *Beethoven fiatal korából*⁵⁵ című írása is, melyet megjelenésekor mindössze „K” aláírással jegyez, és csak az összesített tartalomjegyzék oldja fel a rejtélyt, ahol már „K – s”-sel szerepel a cikk címe, azaz ez is Kiss József munkája.

A biztos és jelzett munkák száma teljes számbavételük esetén is eléri a hatvencéves félszázadot. Az 1872-es évfolyamban áttekinthető írások Kiss József besorolása alapján tematikájuk és „m. fajuk” szerint igen változatosak a következő kategóriákban oszlanak meg:

Költemények: öt vers (az éves összesített tartalomjegyzékben feltüntetett *Dalok az utcáról* és a *Hajón* című költemények nincsenek benne,

51 Erre nézve bővebben ld. Ács Gábor: Egy legenda nyomában – Reb Mayer Litvák. In: *Studia Litteraria* Tomus XLIII. 209–228. old.

52 Cervantes művének magyarra fordításáról és megjelenetéséről így ír: „Oly kis olvasókör mellett, mint a magyar, csak nagy összegek kockázatásával volna az ilyen mű kiállítása lehetséges. S amikor Vörösmarty és Arany műveit a könyves boltok polczán hevernek s ujjnyi por lepi és Tompa műveire 56

el fizet jelentkezik: az ily vállalatot csaknem vakmerőnek lehetne mondani.” Ld. *Képes Világ*, 1870. 9–10. sz. 150. old. A klasszikus költők korabeli helyzetét tárgyaló megjegyzésének gondolati párhuzama egészen nyilvánvaló.

53 *Képes Világ*, 1872. 35. sz. 551. old.

54 Uo., 1873. 24. sz. 371. old.

55 Uo., 1871. 3. sz. 40. old.

mert ezeket a *Magyarország és a Nagyvilág* hozta.⁵⁶

Élet és jellemrajz: Delaroche Pál I.–II., K-s-t I (két képpel).

Történet, kultúrtörténet, m. vészet: ebbe a „rovatba” ha írt, jelzés nélkül helyezte el közleményeit.

Föld és népisme: ugyancsak jelzés nélkül.

Természettudományok: nincs jelölve.

Vegyes: nyolc aláírt cikk. A többi is alighanem Kiss József munkája; a jelölés inkább azt jelenti ezekben az esetekben, hogy az írásokkal elégedett, és azokat büszkén vállalja. Ebben a rovatban a képeket kíséri leírásokat lajstromozta egybe. Így többek között: *A koszorú, A habléány, Nyáréji álmom, Beköszöntés után, Gallyszed gye-
rekek a Vogerekben, Er hatalommal, A méhes, A mozdonyvezet*

Regény, novella, elbeszélés és rokon: 8 aláírt „beszély”: *A kis nyomorék, Petir I, Két anya, Az oratóriumban, Hanzi bácsi, A megtorlás, A szín alatt, Az els szerelmes levél.*

A címeket áttekintve is látszik, hogy némelyikük olvasmányélményen alapul, számos azonban, különösen a korábbi évfolyamokban, a költő elsődleges élményeit örökíti meg, és olykor a téma vagy valamely vonatkozása későbbi műveiben is felbukkan. Kiss József jelölt írásai közül a legérdekesebbek azok, amelyeket a lapban közölt metszetek, képek kísérik szövegeként írt. Ezek a néha semmitmondó zsánerképeket igyekeznek megtölteni tartalommal, a költő fantáziája feldúsítja a csak ritkán sekélyes vagy giccses képeket, gondosan megtervezett látványokat. Egyébként pedig a kortársak legjobbjai vannak összeválo-

gatva, elsősorban a francia vagy német lapokból: Gustav Dore, de olykor el fordul egy-egy Munkácsy-kép is.

Kiss József lapjában mindenféle témájú illusztrációt kommentál. *Egy szürke jóbarát*⁵⁷ című írásában különböző mitológiai és mondai helyek összeválogatásával, humoros hangvételben a „számár kultúrtörténetéről” értekezik, nem hagyva ki az egyszerű gazda megverselését sem: „Elkeseredésében / Mi telhetett t le? / Nagyot ütött botjával / A számár fejére.”

*Repül drágakövek*⁵⁸ című írásában a kolibriket („neve: kolibri –, magyarul, delicze”) ábrázoló kép mellékleteként természetleírással találkozunk élvezetes, olvastató stílusban. Heinét idézi: „*Kleiner Vogel Kolibri – Föhre mich nach Bimini.* (Kis madárka, kolibri / Vigyél engem Biminire.) Bimini – meseország, vagy ahhoz hasonló – a délce hazája.”

Nem hiányoznak a kalandos történetek elemei sem, megelégedve a *Budapesti rejtelmeket. A megtorlás*⁵⁹ című írásban romantikus rémtörténetet olvashatunk egy beteg matróról, akit a sülyvedő hajó egyik hajótörött utasa, mentődeszkadarábját megszerezvén, a mélybe taszít, majd elűl felveszi a fedélzetére egy hajó – egy kalózhajó, melynek legénysége a parton elnyeri büntetését, s maga is hasztalan kíván menekülni.

*A maestro öröme*⁶⁰ című írásának retorikai fordulatai majd a verseiben bukkannak fel ismét: „Festés és zenészek kiváló szeretettel szoktak viseltetni egyik másik tanítványuk iránt. Ez az önszeretet legnemesebb formája. Maestronknak is van egy ilyen örömvirága. Ifjú lányka, üde mint Hébe, tiszta mint a múzsa. Éneke olyan, mint a

56 A versek: Lea-Eszter, Redaktor úr, Egy ismeretlenhez (Hebbel), Jeanne d'Arc [képi illusztrációval], Régi dalt ver (Dalok az utcáról IV.), Hajón. Ld. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1872. szeptember 8. 36. sz. 422. old.

57 *Képes Világ*, 1870. 3. sz. 39. old.

58 Uo., 1871. 1. sz. 7. old.

59 Uo., 1872. 25. sz. 400. old.

60 Uo., 1871. 38. sz. 600. old.

mesebeli csengő vizek, melyektől megifjodik, aki hallja és ízleli.” Majd elmegy a tanítvány. „A kis színpad, a kis város, a maestro feledve lenni. [A tanítványok] feltűntek, ragyogtak, s rövid ragyogás után elfedé a homály – melyben lennincsen többé feltámadás! Énekesen k – hulló csillagok!”

*Karácsonyi kép*⁶³: „Áhítatos, szívszorongó várakozás. A levegő tele van titkokkal, s a szív tele van angyalokkal [...]” A metszeten két kisgyerek a behavazott kapualjban fenyőfát áruul, de aztán egész történet kerekedik képzeletbeli alakok feltűnéséből: „Pillantása oly végtelen szelíd, mosolyában van valami fájdalmas. Hétköznapi embernek nem szokott a mosolya ilyen lenni.” Sok pénzt ad a fáért, majd hazaviszi, teleaggatva minden finomsággal. „Egy angyal, csak egy égi angyal lehetett, akiket Jézus előre küldött kipuhatólni, hogy a jó gyermekek merre vannak. [...] Az a halvány úr, ki karácsonyfát állított a napszámos gyermekeknek – talán azok közül való volt, kik egyedül állnak, nincs senkijök és ezért övék a világ! / Boldog karácsonyünnepet mindnyájunknak!”

*A hit*⁶⁴ című írása kapcsán érdemes hosszabban idéznünk a költőt, mivel képet kaphatunk e korszakában alkotott felfogásáról:

„Feszület-e symboluma, vagy kettős tábla, félhold vagy majomkoponya, kőmíves kalapács vagy harisnyakötő – az tökéletesen egyre megy. Mózes-e profétád vagy Krisztus, Darwin vagy saját magad, az is mindegy. Az utolsó esetben még hívőket is győzthetsz, s ha te hiszsz magadban, megérdemled, hogy mások is higgyenek.

»Amit nem ismerünk és nem látunk, abban könnyebb hinnünk, mint a mit látunk és megismerünk.« Ezt egy bölcs mondta valamikor, és ráfogták, hogy isten tagadó eretnek, kőpadra vonták és máglyán elégették. Száz esztendő múlva aztán cannonizálták – és mind a háromnak igazsága volt: a ki máglyára tétette, a ki szentté avatta és neki magának, [a]ki ki merte mondani, mit igaznak vallott!

Talán profánációja a mész ihletének, mindennek fölötte göröngyhöz tapadt eszmékkel vezetem be képünk magyarázatát!

A kép ez:

Tajtékzó, fölkorbácsolt hullámok közepett magasán emelkedik ki egy kereszt alakú sziklaszál. Csábító formatökéllyel rajzolt alak kapaszkodik bele és éghez emelt tekintetében hála, bizodalom és egy felsőbb hatalom iránti hit sugárzik. Mennyei biztatásképp érinti homlokát a szírtelen előmlő szívárványfény...

Lenn a mélységes örvényben pedig görcsösen vonagló emberkéz merül fel, egy ember létét jelezve, mely már félig elveszett. Az a dermedt kéz kétségbeesett fohásként száll föl a mélyben, de az a fohász erőtlen, mert – a mész intenciója szerint – csak az önfenntartás és nem egy magasabb hatalomban való bízás sugallata.”

A képek bemutatásai és hozzájuk írt magyarázatok sajátos átmenetei a mész értelmezéseknek és a költő játékos fantáziájából fakadó, olykor vers vagy elbeszélés határát érintő írásoknak.

63 Uo., 1871. 48. sz. 761–762. old.

64 Uo., 1873. 28. sz. 447. old.



Vészi József
1910–1920-as évek